

SYLVIA NASAR

GENIUL ECONOMIC

Extraordinara poveste a geniilor
care au fondat economia modernă

ALL

<http://www.all.ro/geniul-economic.html>

Cuprins

Prefață. Cele nouă zecimi din omenire.....	7
ACTUL I: SPERANȚA	11
Prolog. Domnul Sentiment <i>versus</i> Scrooge.....	13
Capitolul I. Absolut nou: Engels și Marx în Epoca Miracolelor	21
Capitolul II. Trebuie să existe proletariat? Sfântul protector al lui Marshall	53
Capitolul III. Profesia domnișoarei Potter: Webb și statul-administrator	91
Capitolul IV. Crucea de aur: Fisher și iluzia banilor.....	131
Capitolul V. Distrugere creatoare: Schumpeter și evoluția economică.....	157
ACTUL II: FRICA	177
Prolog. Războiul lumilor	179
Capitolul VI. Ultimele zile ale omenirii: Schumpeter la Viena	189
Capitolul VII. Europa pe moarte? Keynes la Versailles.....	213
Capitolul VIII. Ulița durerii: Schumpeter și Hayek în Viena.....	235
Capitolul IX. Mecanismele imateriale ale gândirii: Keynes și Fisher în anii 1920	251
Capitolul X. Probleme la demarare: Keynes și Fisher în timpul Marii Crize.....	273
Capitolul XI. Experimente: Webb și Robinson în anii 1930.....	301
Capitolul XII. Războiul economiștilor: Keynes și Friedman la Trezorerie.....	315
Capitolul XIII. Exilul: Schumpeter și Hayek în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial	331
ACTUL III: ÎNCREDEREA	339
Prolog. Niciun motiv de teamă.....	341
Capitolul XIV. Trecutul și viitorul: Keynes la Bretton Woods	347
Capitolul XV. Drumul dinspre servitute: Hayek și miracolul german	355
Capitolul XVI. Instrumente ale stăpânirii: Samuelson merge la Washington	363
Capitolul XVII. Marea Iluzie: Robinson la Moscova și Beijing.....	379
Capitolul XVIII. Întâlnirea cu destinul: Sen la Calcutta și la Cambridge.....	395
Epilog. Imaginarea viitorului	409
<i>Mulțumiri</i>	413
<i>Note</i>	415
<i>Index</i>	467

Prefață

Cele nouă zecimi din omenire

Națiunile au cunoscut bunăstarea pentru perioade extrem de scurte. De-a lungul istoriei, majoritatea au fost foarte sărace.

John Kenneth Galbraith, *Societatea Perfectă*, 1958¹

Într-o astfel de sărăcie, admițând câteva excepții, și acelea prea puține, nouă zecimi din întreaga omenire își petrece viața trudind.

Edmund Burke, *O reabilitare a societății naturale*, 1756²

Idea conform căreia omenirea ar putea răsturna situația în privința nevoilor economice – dominând circumstanțele materiale în loc să se lase înrobite de acestea – este atât de nouă, încât Jane Austen nici nu a luat-o vreodată în considerare.

Să ne gândim la opulența, specifică perioadei georgiene, din lumea autoarei romanului *Mândrie și prejudecată*. Cetățeană a unei țări a cărei bogăție stârnea „uimirea, admirația și poate chiar invidia întregii lumi“, Austen a trăit în acele vremuri ale triumfului asupra ignoranței, superstiției și tiraniei pe care le-am numit Iluminism European.³ S-a născut în *clasa de mijloc* a societății engleze, în condițiile în care „de mijloc“ avea o semnificație opusă față de ceea ce se înțelege prin „mediu“ sau „obișnuit“. În comparație cu Domnul Bennett din *Mândrie și prejudecată* sau chiar cu nefericita Domnișoară Dashwoods din *Rațiune și simțire*⁴, familia Austen era aproape săracă. Cu toate acestea, venitul lor anual de 210 lire îl depășea pe acela la care puteau spera 95% dintre familiile engleze ale vremii.⁵ În pofida „zgârceniei vulgare“ pe care Austen se vedea nevoită să o practice pentru a evita „disconfortul, mizeria și ruina“⁶, membrii familiei sale dețineau proprietăți, se bucurau de o oarecare libertate și de posibilitatea de a-și alege profesiile dorite, urmau cursurile unor școli, aveau la dispoziție cărți, hârtie de scris și ziare. Nici Jane și nici Cassandra, sora ei, nu au fost nevoite să se angajeze ca guvernante – soarta de care se teme și care o aștepta pe Jane, rivala Emmei – ori să se mărite cu bărbați pe care nu îi iubeau.

Prăpastia dintre familia Austen și așa-numita „clasă socială inferioară“ era, conform unui biograf, „absolută și de necontestat“.⁷ Filosoful Edmund Burke deplângea condițiile de trai ale minerilor, care „arareori văd lumina zilei; sunt îngropați în adâncul pământului; acolo au de îndeplinit o muncă istovitoare și deloc veselă, fără cea mai mică speranță de scăpare; trăiesc cu cea mai simplă și proastă hrană; sănătatea le este amenințată grav, iar viața, scurtată“⁸. Cu toate acestea, în ceea ce privește standardul de viață, chiar și acești „bieți nefericiți“ se numărau printre cei relativ norocoși.

Englezul „tipic“ era zilier la fermă.⁹ Conform lui Gregory Clark, istoric al economiei, nivelul de trai nu era cu mult superior celui al unui sclav roman oarecare. Bordeiu în care trăia avea o singură încăpere întunecoasă, pe care o împărțea zi de zi cu soția, copiii și animalele din gospodărie. Singura sursă de căldură era focul de lemne, folosit și pentru gătit. Avea un singur rând de haine. Nu călătorea mai departe decât îl puteau duce propriile picioare. Singurele distracții erau sexul și braconajul. Nu primea îngrijiri medicale. Era, cel mai probabil, analfabet. Își trimitea copiii să aibă grijă de vaci sau să sperie ciorile, până când aceștia împlineau vârsta la care puteau intra „slugă la stăpân“.

În perioadele bune, hrana englezului tipic era una dintre cele mai simple: grâu și orz sub formă de pâine sau terci. Cartofii erau un lux pe care nu și-l putea permite. („Sunt foarte buni pentru dumneavoastră, boierii, dar trebuie să coste foarte mult să-i cultivi“, îi spunea un țăran mamei lui Austen.¹⁰) Clark estimează că zilierul englez consuma, în medie, doar 1 500 de calorii pe zi, cu o treime mai puțin decât membrii unui trib de vânători-culegători din Noua Guinee sau Amazon în zilele noastre.¹¹ Pe lângă faptul că suferea de foame, risca să moară de inaniție din cauza fluctuațiilor extreme ale prețului pâinii. În secolul al XVIII-lea, rata mortalității era determinată de recoltele slabe sau de inflația cauzată de războaie.¹² Cu toate acestea, englezul de rând o ducea mai bine decât francezul sau germanul de rând, iar Burke își asigura cititorii englezi că „sclavia de la noi, cu toată josnicia și ororile ei, este nimic în comparație cu ceea ce se întâmplă, din acest punct de vedere, în restul lumii“¹³.

Domnea resemnarea. Așa cum prevăzuse filosoful scoțian Adam Smith în *Avuția Națiunilor*, publicată în 1776, comerțul și revoluția industrială sporiseră averea Marii Britanii. Însă chiar și cele mai luminate minți erau de acord că acestea nu puteau compensa faptul că Dumnezeu a condamnat omenirea la sărăcie și la „trudă chinuitoare (...) în fiecare zi a vieții“. Condiția oamenilor era dictată de Dumnezeu sau de natură. Când o slugă loială murea, putea fi lăudată pentru că „și-a îndeplinit datoriile corespunzătoare rostului care i-a fost rânduit pe lumea aceasta“¹⁴. Patrick Colquhoun, reformist din perioada georgiană, a fost nevoit să includă în prefața la proiectul său radical prin care propunea ca statul să-i educe pe copiii săracilor asigurări că prin aceasta nu înțelege că „ar trebui educați într-un mod care să le eleveze mințile mai presus de

nivelul pe care sunt destinați să îl ocupe în societate, ca nu cumva cei predestinați ocupațiilor laborioase și unei situații inferioare în viață să devină nemulțumiți¹⁵.

În lumea lui Jane Austen toți își cunoșteau locul și nimeni nu și-l contesta.

La doar 50 de ani după moartea scriitoarei, acea lume a devenit de nerecunoscut. Aceasta nu s-a întâmplat doar grație „creșterii averilor, luxului și rafinamentului”¹⁶, nici datorită îmbunătățirii fără precedent a condițiilor pentru aceia a căror situație părea iremediabilă. Robert Giffen, statistician de la finele perioadei victoriene, considera necesar să le amintească cititorilor că, în perioada în care a trăit Austen, salariile au fost de două ori mai mici și că, „în urmă cu 50 de ani, inaniția recurentă era, de altfel, o stare normală pentru masele de muncitori din regat”¹⁷. Existea sentimentul că ceea ce fusese fixat, înghețat de-a lungul timpurilor, devenea acum fluid. Întrebarea nu mai era dacă se pot schimba condițiile, ci cât de mult, cât de repede și cu ce preț. Mai mult, se părea că schimbările nu erau accidentale sau la voia întâmplării, ci rezultat al intenției, dezideratelor și cunoștințelor umane.

Concepția conform căreia omul este o ființă supusă circumstanțelor, care, la rândul lor, nu sunt determinate, imuabile sau imune față de intervenția umană, constituie una dintre cele mai radicale idei ale tuturor timpurilor. Această convingere a pus sub semnul întrebării adevărul existențial conform căruia umanitatea ar fi supusă voinței lui Dumnezeu ori a naturii. Astfel, se putea trage concluzia că, dacă omenirea ar dispune de noi mijloace, atunci ar fi pregătită să își asume controlul asupra propriului destin. Pesimismul și resemnarea au cedat locul entuziasmului și inițiativei. Înainte de 1870 economia se definea mai degrabă în funcție de ceea ce nu se putea face. După 1870 a început să se ghideze pornind de la ceea ce putea fi realmente realizat.

„Dorința de a pune hățurile în mâinile umanității este miza majorității studiilor de economie”, scria Alfred Marshall, părintele economiei moderne. Posibilitățile economice, mai degrabă decât celele spirituale, politice sau militare, începuseră să cucerească imaginația populară. Învățații victorienii erau obsedați de economie, foarte mulți dintre ei sperând să aducă o contribuție însemnată în domeniu. Inspirați de progresele din științele naturii, au început să creeze instrumentul de care aveau nevoie pentru a investiga „mecanismul social, atât de puternic și de ingenios”, care generează nu doar o abundență materială de neegalat, ci și o multitudine de noi oportunități. În cele din urmă, noua economie avea să transforme viețile tuturor locuitorilor planetei.

Mai mult decât o istorie a ideilor economice, cartea pe care o țineți în mâini este istoria unei idei din epoca de aur de dinaintea Primului Război Mondial, idee pusă la grea încercare de catastrofala perioadă a celor două Războaie Mondiale, de ascensiunea guvernelor totalitare și de o mare criză economică, apoi reinstaurată într-o a doua epocă de aur, în anii care au urmat celui de-Al Doilea Război Mondial.

Alfred Marshall califica economia modernă drept un *organon*, de la termenul care avea în limba greacă semnificația de „instrument“, nu ca sistem de adevăruri, ci ca *aparat de analiză*, util în descoperirea adevărurilor și, totodată, ca unealtă care nu trebuie să ajungă niciodată la o formă perfectă și definitivă, ci necesită întotdeauna îmbunătățiri, adaptări, inovații. John Maynard Keynes, studentul lui Marshall, considera că economia este un „dispozitiv al minții“, care, la fel ca orice altă știință, este esențial pentru a analiza lumea modernă și pentru a-i valorifica acesteia toate posibilitățile.

I-am ales ca protagoniști pe aceia care, fără nicio îndoială, au transformat economia într-un instrument al cunoașterii desăvârșite. Am ales domni și doamne cu „intelență rece și inimă caldă“¹⁸, care au ajutat la construirea „aparaturii“ descris de Marshall și la inovarea „dispozitivului“ gândit de Keynes. Am ales persoane ale căror temperament, experiență și geniu i-au determinat să pună noi întrebări și să propună noi răspunsuri specifice timpului și spațiului de care au aparținut. Am ales oameni care au dus povestea în toată lumea, din Londra anilor 1840 până la Calcutta, continuând-o până la începutul secolului XXI. Am încercat să-mi imaginez ce vedea fiecare dintre ei atunci când arunca o privire spre lumea în care trăia și să înțeleg ce îi impresiona, ce îi intriga, ce îi inspira. Toți acești gânditori se aflau în căutarea instrumentelor intelectuale care îi puteau ajuta să rezolve ceea ce Keynes numea „problema politică a omenirii: cum pot fi combinate cele trei elemente – eficiența economică, justiția socială și libertatea individului“¹⁹.

După cum explica Roy Harrod, primul biograf al lui Keynes, această personalitate proteică îi considera pe artiștii, scriitorii, coregrafii și compozitorii pe care îi iubea și admira ca fiind „mandatarii civilizației“. El însuși aspira la un rol mai modest, însă nu mai puțin necesar în ceea ce îi privește pe gânditorii economiei: să fie „mandatari, nu ai civilizației, ci ai posibilității de civilizare“²⁰.

În mare parte datorită acestor reprezentanți, Londra victoriană a adoptat ideea conform căreia nouă zecimi din omenire ar putea rupe lanțurile vechiului destin. Din Londra, ideea s-a extins precum valurile generate de o piatră aruncată în lac, transformând numeroase societăți de pe suprafața întregului glob pământesc.

Ideea continuă să se răspândească.

Actul I

SPERANȚA

Prolog

Domnul Sentiment *versus* Scrooge

Era cea mai năpăstuită dintre vremi.*

Când Charles Dickens se întorcea din turneul de lectură care se bucurase de un mare succes în America, Anglia era bântuită de spectrul foametei.¹ Prețul pâinii se dublase în urma unei serii de recolte slabe. Țăranii dăduseră năvală în orașe, unde cutureau în căutarea unui loc de muncă ori cu speranța de a primi ceva de pomană. Industria bumbacului era în cel de-al patrulea an de criză severă, iar muncitorii din fabrici, rămași fără slujbă, erau obligați să apeleze la mila publică sau la cantinele pentru săraci. Thomas Carlyle, criticul social conservator, avertiza sumbru: „Având în vedere milioanele de oameni care nu-și mai poți asigura traiul, (...) este mai mult decât evident că Națiunea însăși se află pe drumul spre autodistrugere.”²

Partizan de neclintit al educației, libertății civile și religioase și al dreptului la vot, Dickens era revoltat de ura crescândă dintre clasele sociale.³ În luna august, un protest care avusese loc la o fabrică de prelucrare a bumbacului degenerase în violență. În doar câteva zile, mișcarea a luat amploare, transformându-se într-o grevă națională al cărei obiectiv devenise obținerea dreptului de vot universal pentru bărbați, reclamat de conducătorii unei mișcări de masă care cerea o *Cartă a Poporului*.⁴ Cartiștii adoptaseră cauza principală a radicalilor care reprezentau clasa de mijloc în Parlament – un om, un vot – și o duseseră în stradă. Guvernul conservator, condus de prim-ministrul Robert Peel, a trimis imediat trupele în uniforme roșii ale Marinei Britanice pentru a-i aresta pe agitatori. Masa greviștilor începea să se disperseze, muncitorii se întorceau deja la fabricile lor, însă Carlyle, căruia Dickens îi citise și recitise de nenumărate ori istoria Revoluției Franceze, avertiza pesimist că „revolta, atitudinea posacă, umorul vindicativ îndreptat contra claselor superioare (...) reprezintă din ce în ce mai mult spiritul universal al claselor de jos”⁵.

* Aluzie la romanul lui Dickens, *Poveste despre două orașe*. „Era cea mai năpăstuită dintre vremi” este chiar fraza de început a romanului. (N. tr.)

În saloanele strălucitoare din Londra, unde era adulat de lorzi și doamne, Dickens și simpatiile sale republicane erau, asemenea cravatelor lui stridente, imposibil de ignorat. După ce l-a cunoscut pe scriitorul în vârstă de 30 de ani care era vedeta zilei în materie de literatură, Carlyle îl descrie condescendent ca fiind „o persoană mică și compactă, foarte mică“, adăugând răutăcios că era „îmbrăcat nu tocmai bine, mai degrabă *à la D'Orsay*“, adică la fel de strident ca binecunoscutul conte francez.⁶ Cel mai bun prieten al lui Carlyle, filosoful radical John Stuart Mill, avea să-și amintească modul în care acesta îi descrisese înfățișarea unui revoluționar iacobin care avea „chipul unei ordonanțe zdrențăroase, dar pe care se întrezărea geniul“⁷. La cinele mondene organizate la miezul nopții, revolta cartistă provoca discuții aprinse. Carlyle susținea punctul de vedere al prim-ministrului, care era hotărât să-i împiedice cu orice preț pe radicali să exploateze situația, și era convins că aceia care aveau într-adevăr nevoie de ajutor îl primeau deja. Dickens, care jurase că e „dispus oricând să facă pentru Carlyle mai mult decât pentru oricare alt om în viață“⁸, susținea, totuși, că atât prudența, cât și justiția impun ca guvernul să acorde asistență șomerilor apți pentru serviciul militar și familiilor acestora.

Anii de foamete din cel de-al cincilea deceniu al secolului XVIII au redeschis o dezbatere care a luat amploare între 1799 și 1815, în timpul Războaielor Napoleoniene. Miza era controversata Lege a populației propusă de reverendul Thomas Robert Malthus. Contemporan cu Jane Austen și primul profesor de economie politică din Anglia, Malthus era un preot timid și blajin al Bisericii Anglicane, cu buză de iepure și o minte ascuțită, de matematician. Încă de pe când era un simplu preot paroh fusese chinuit de foametea din parohia lui de la țară. Biblia condamnă păcatele înnăscute ale săracilor. Filosofii francezi la modă, printre care se număra și prietenul tatălui său, marchizul de Condorcet, blamau egoismul celor bogăți. Malthus nu găsea niciuna dintre explicații satisfăcătoare și simțea nevoia să caute una mai bună. *Eseul asupra principiului populației*, publicat mai întâi în 1798, apoi de alte cinci ori până la moartea autorului, survenită în 1834, i-a inspirat pe Charles Darwin și pe fondatorii teoriei evoluționiste și l-a făcut pe Carlyle să desconsidere economia, numind-o „știința sinistră“⁹.

Fenomenul pe care Malthus căuta să îl explice era acela că, în toate societățile și în toate epocile, inclusiv în aceea în care trăia el, „nouă părți din zece ale întregii omeniri“ erau condamnate la o viață de sărăcie abjectă și de trudă zdrobitoare.¹⁰ Atunci când nu murea efectiv de foame, locuitorul tipic al planetei trăia cu o permanentă frică de inanție. Existau ani prosperi și ani neproductivi, regiuni bogate și altele sărace, însă nivelul de trai nu se îndepărta prea multă vreme de acela al subzistenței.

Încercând să răspundă la eterna întrebare „De ce?“, blândul preot îl anticipa nu doar pe Darwin, ci și pe Freud. Sexul, susținea el, este de vină. Fie în urma observării

vieților abjecte ale enoriașilor săi, fie grație influenței oamenilor de știință care începeau să privească omul ca pe un animal, fie din cauza nașterii celui de-al șaptelea copil al său, Malthus concluziona că nevoia de reproducere este mai puternică decât toate celelalte instincte sau capacități umane, inclusiv în comparație cu rațiunea, ingenuitatea, creativitatea și chiar credința.

Pornind de la această premisă provocatoare, Malthus deducea principiul conform căruia populațiile umane tind mereu și pretutindeni să crească mai rapid decât resursele de hrană. Logica sa era înșelător de simplă: imaginați-vă o situație în care sursa de hrană este adecvată pentru susținerea unei populații date. Echilibrul acesta fericit nu poate dura mai mult decât au rezistat Adam și Eva în Eden. Nevoia animalică face ca bărbații și femeile să se căsătorească mai devreme în cursul vieții lor și să aibă familii mai numeroase. Sursele de hrană, între timp, sunt mai mult sau mai puțin fixe din toate punctele de vedere, mai puțin din perspectiva viitorului îndepărtat. Rezultatul: devine insuficientă cantitatea de grâne și de alte alimente, care până de curând fuseseră de ajuns pentru menținerea tuturor în viață. Inevitabil, concluziona Malthus, „sărăcii ajung să trăiască mult mai rău”¹¹.

În orice economie în care există concurență în afaceri și concurență a muncitorilor pentru locurile de muncă, creșterea populației echivalează cu un număr sporit de gospodării care își dispută resursele de hrană, în timp ce muncitorii se luptă pentru locurile de muncă. Competiția face salariile să scadă, crescând în același timp prețurile pentru mâncare. Nivelul mediu de trai – cantitatea totală de hrană și alte necesități disponibile pentru fiecare persoană – se va prăbuși.

La un moment dat, cerealele vor ajunge atât de scumpe și munca atât de prost plătită, încât dinamica se va inversa. Pe măsură ce standardele scad, bărbații și femeile se văd din nou obligați să amâne căsătoriile și să aibă mai puțini copii. O populație în scădere înseamnă prețuri mai mici pentru mâncare și un număr mai mic de gospodării care concurează pentru hrana disponibilă. Cum tot mai puțini muncitori se vor lupta pentru locurile de muncă, salariile vor crește. Într-un final, când resursele de hrană și populația vor fi ajuns din nou la un echilibru, standardul de viață se va întoarce treptat la vechiul nivel. Aceasta numai dacă „marea oștire distrugătoare” a Naturii – războiul, boala și foametea – nu intervine pentru a grăbi procesul, cum s-a întâmplat, de exemplu, în secolul al XIV-lea, când Moartea Neagră a omorât milioane de oameni, lăsând în urmă o populație diminuată comparativ cu producția de hrană.

Din nefericire, noul echilibru nu se putea dovedi mai durabil decât cel inițial. „Nici nu apucă cei din clasa muncitoare să se simtă iar confortabil”, scria cu regret Malthus, „că se și succed aceleași mișcări retrograde și progresive în ceea ce privește fericirea”¹³. Încercarea de a ridica nivelul mediu de trai este similară eforturilor lui Sisif de a își urca stânca până în vârful dealului. Cu cât ajunge mai aproape, cu atât se declanșează mai repede reacția care îi rostogolește bolovanul înapoi la vale.

Încercările de a eluda acest principiu al populației erau sortite eșecului. Muncitorii care voiau salarii peste nivelul pieței nu își găseau de muncă. Angajatorii care își plăteau muncitorii mai mult decât o făceau competitorii își pierdeau clienții, costurile mai mari de producție forțându-i să crească prețurile.

Pentru populația victoriană, cea mai deranjantă consecință a legii lui Malthus consta în faptul că acțiunile caritabile aveau să sporească de fapt suferința pe care încercau să o aline, punând direct la grea încercare îndemnul lui Isus, „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuși”¹⁴. De fapt, Malthus avea o atitudine foarte critică față de sistemul tradițional de asistență socială din Anglia, care oferea ajutoare fără prea multe condiții, sprijinindu-i pe cei indolenți pe socoteala celor harnici. Ajutorul era direct proporțional cu numărul membrilor familiei, încurajându-se, de fapt, căsătoria timpurie și familiile numeroase. Atât contribuabilii conservatori, cât și aceia liberali au fost de acord cu raționamentul lui Malthus într-o asemenea măsură încât, în anul 1834, parlamentul promulga, practic fără nicio opoziție, o nouă Lege a Săracilor, care punea drept condiție pentru a beneficia de ajutor social obligația de a trăi și munci în casele parohiale.

„Vă rog, domnule, mai vreau.” Așa cum află și Oliver Twist în urma celebrei sale rugăminți, casele de muncă erau esențialmente închisori, în care bărbații și femeile erau separați unii de ceilalți, obligați să îndeplinească sarcini neplăcute și supuși unei discipline stricte, totul pentru a primi în schimb un loc unde să doarmă și „trei mese de terci lung pe zi, câte o ceapă de două ori pe săptămână și o jumătate de chiflă duminică”¹⁵. În majoritatea caselor de muncă, regimul alimentar nu era, probabil, la fel de dur ca în înfometarea descrisă de Dickens în romanul său, însă nu există nicio îndoielă că aceste instituții se aflau în capul listei nemulțumirilor clasei muncitoare.¹⁶ La fel ca majoritatea liberalilor cu vederi reformiste din clasa de mijloc, Dickens considera că noua Lege a Săracilor este intolerabilă din punct de vedere moral și sinucigașă din punct de vedere politic, și că teoria pe care se baza aceasta este o reminiscență a unui trecut barbar. Se întorsese de curând din America, țară cu „mii de milioane de acri de pământ încă necolonizat și nedefrișat”, unde locuitorii aveau „obiceiul de a înghiți în grabă cantități mari de hrană animală, de trei ori pe zi”¹⁷, prin urmare considera absurdă ideea că desființarea caselor de muncă ar face ca lumea să rămână fără mâncare.

Hotărât să dea o lovitură în numele săracilor, Dickens s-a apucat la începutul anului 1843 să scrie o poveste despre schimbarea de atitudine a unui domn bogat, o poveste pe care îi plăcea s-o considere un baros capabil de „o forță de 20 de ori mai mare – de 20 000 de ori mai mare” decât aceea a unui pamflet.¹⁸

Colind de Crăciun, susține James Henderson, istoric al economiei, este un atac la adresa lui Malthus.¹⁹ Nuvela este plină de mirosuri și gusturi delicioase. În loc de o insulă stâncoasă, aridă, suprapopulată, unde mâncarea este insuficientă, Anglia din

povestirea lui Dickens este un magazin universal de calitate, cu rafturi supraîncărcate, cu dulapuri fără fund și butoaie nesecate. Fantoma Crăciunului Trecut îi apare lui Scrooge așezată pe „un soi de tron“, cu grămezi de „curcani, găște, vânat, păsări de curte, tobă, hălci mari de carne, porci de lapte, colaci lungi de cârnați, plăcinte cu fructe, budinci cu stafide, butoaie de scoici, castane coapte, mere îmbujorate, portocale zemoase, pere suculente, torturi imense și boluri de puncti în clocot ce începeau camera cu aburii lor delicioși“. Băcani, vânzători de păsări de curte, fructe și legume îi invitau „radioși“ pe londonezi în magazine pentru a vedea seducătoarele „carnavaluri“ de mâncare și băutură.²⁰

Într-o Anglie caracterizată mai degrabă de abundența Lumii Noi decât de sărăcia Lumii Vechi, uscățivul, sumbrul și anorexicul Ebenezer Scrooge este un anacronism. După cum observă Henderson, omul de afaceri este „la fel de orb în fața noului spirit al cunoașterii umane precum este și în fața abundenței din jurul său“²¹. Este un supporter înrăit al roții de ocnă și al caselor de muncă, atât la propriu, cât și la figurat. „Costă destul“, insistă el, „iar aceia care o duc greu trebuie să ajungă acolo.“ Când Fantoma Crăciunului Trecut protestează că „mulți nu pot ajunge acolo, iar mulți ar prefera să moară“, Scrooge răspunde rece: „Dacă preferă să moară, ar fi bine s-o facă odată, ca să atenuze surplusul de populație.“

Din fericire, firea dură a lui Scrooge se dovedește a fi la fel de schimbătoare precum cantitatea de hrană a lumii. Când Scrooge află că Tiny Tim este un membru al „excesului“ de populație, se cutremură de groază la gândul implicațiilor religiei sale malthusiene învechite. „Nu, nu“, strigă el, rugând Spiritul să-l cruțe pe băiețel. „Apoi ce urmează?“ răspunde batjocoritor Spiritul. „Dacă-i este dat să moară, ar fi bine s-o facă odată, ca să atenuze surplusul de populație.“²² Scrooge se căiește, decide să îi acorde o mărire de salariu lui Bob Cratchit, funcționarul său care o ducea rău de multă vreme, și îi trimite, cu ocazia Crăciunului, un curcan de cea mai bună calitate. Acceptând perspectiva mai optimistă și mai puțin fatalistă a generației lui Dickens în timp util pentru a putea schimba cursul evenimentelor viitoare, Scrooge dezmente premisa malthusiană, conform căreia „trecutul orb și brutal“ este destinat să se repete la nesfârșit.

Vesela cină de Crăciun a familiei Cratchit constituie riposta directă a lui Dickens față de Malthus, care folosea o parabolă despre „marele festin al Naturii“ pentru a avertiza asupra consecințelor nedorite ale acțiunilor caritabile. Un om lipsit de posibilități financiare le cere oaspeților să îi facă loc la masă. În trecut, cei care luau masa l-ar fi refuzat. Induși în eroare de teoriile utopice franceze, ei decid să ignore faptul că mâncarea nu este suficientă decât pentru musafirii invitați. Nu sunt în stare să prevadă, când îl primesc pe noul venit, că vor mai veni și alți nepoftiți, că mâncarea se va termina înainte ca toată lumea să fi fost servită și că experiența plăcută a musafirilor invitați la masă va fi „distrusă de priveliștea mizeriei și a dependenței“²³.

Capitolul I

Absolut nou: Engels și Marx în Epoca Miracolelor

Ideea exactă este că nu a durat mult. Este absolut nou.

Sistemul nostru, deși ciudat și neobișnuit, poate fi utilizat în siguranță. (...)

Dacă ne dorim să îl utilizăm, atunci trebuie să îl studiem.

Walter Bagehot, *Lombard Street*¹

„Asigură-te că materialul pe care l-ai strâns va fi lansat curând în lume“, îi scria Friedrich Engels, în vârstă de 23 de ani, corevoluționarului său, Karl Marx. „Este timpul. La muncă, deci, și repede la tipar!“²

În octombrie 1844, Europa continentală era un vulcan fumeșând, amenințând să erupă. Marx, ginerele unui nobil prusac și editorul unui jurnal de filosofie radicală, se afla în Paris, unde se presupunea că scrie un tratat de economie pentru a demonstra, cu siguranță matematică, iminența revoluției. Engels, urmașul unor prosperi negustori de textile din zona Rinului, se afla pe moșia familiei sale, îngropat până la gât în cărți și ziare englezești. Făcea schița unei „acuzății formale subtile“ la adresa clasei din care făceau parte și el, și Marx.³ Singura lui îngrijorare se referea la faptul că revoluția ar fi putut să vină înaintea șpalturilor.

Cu doi ani în urmă, în momentul în care l-a întâlnit pentru prima oară pe Marx, Engels – un rebel romantic cu aspirații literare – era deja un „revoluționar în față“ și un „comunist entuziast“. După ce își petrecuse adolescența eliberându-se de calvinismul strict al familiei sale, zveltul, blondul și foarte miopul artilerist din armata Prusiei Regale luase în cătare tiraniile îngemănate ale lui Dumnezeu și Mamon. Convins că proprietatea privată este sursa tuturor relelor și că revoluția socială e singura cale de a instaura o societate guvernată de dreptate, Engels spera să trăiască o viață de „adevărat“ filosof. Spre imensul său regret, era sortit afacerii familiei. „Nu sunt doctor“,

îl corectase el pe bogatul editor al unui ziar radical, care îl luase drept om de știință, adăugând că nu ar fi putut „ajunge vreodată așa ceva. Sunt doar un om de afaceri.”⁴

Engels Senior, un evanghelist fervent, intra adeseori în conflict cu fiul său liber-cugetător și nu ar fi acceptat nicio alternativă. Ca proprietar, era cât se poate de progresist în gândire. Susținea liberul schimb, utiliza ultimele echipamente britanice de filatură în fabrica sa din Wuppertal și își deschisese de curând o a doua fabrică în Manchester, Silicon Valley-ul revoluției industriale. Însă ca părinte nu putea accepta ideea că fiul său cel mai mare e agitator de profesie și jurnalist independent. Când industria mondială a bumbacului s-a prăbușit, în primăvara lui 1842, fiind urmată de grevele cartiste, el a insistat ca fiul său să se prezinte la muncă la Ermen&Engels, în Manchester, de îndată ce își încheie serviciul militar obligatoriu.

Însă pentru Friedrich Engels respectarea îndatoririlor filiale nu reprezenta sfârșitul visului de a deveni inamicul de care să se teamă autoritatea, în toate formele sale. Manchester era faimos pentru combativitatea muncitorilor din uzine. Convins că neînțelegerile din lumea industrială reprezentau doar un preludiu pentru o insurecție pe scară mai largă, Engels a fost mai mult decât fericit să intre în mijlocul acțiunii și să folosească această ocazie pentru a avansa în cariera sa de publicist.

În noiembrie, pe drum spre Anglia, s-a oprit la Köln, unde a vizitat birourile sărăcăcioase ale ziarului democratic *Rheinische Zeitung*, la care contribuise ocazional cu articole semnate X. Noul editor era un filosof din Trier, deosebit de miop, aspru, veșnic cu un trabuc în gură. L-a tratat grosolan. Engels nu s-a lăsat impresionat și a fost recompensat cu însărcinarea de a trimite rapoarte cu privire la perspectivele unei revoluții în Anglia.

Când Engels a ajuns în Manchester, greva generală se stinsese, iar trupele se întorseseră la cazărmile lor din Londra, însă existau încă destui oameni fără slujbă care bântuiau pe străzi, iar multe dintre fabricile de prelucrare a bumbacului erau încă inactive. În pofida convingerii sale că patronii de fabrici preferă să-și vadă angajații murind de foame decât să le asigure minimumul de existență, Engels nu putea să nu observe că muncitorul englez din uzină mânca mult mai bine decât omologul său din Germania. În timp ce un angajat la fabrica de textile din Barmen a familiei sale mânca aproape în exclusivitate pâine și cartofi, „aici el consumă carne de vită zilnic și, cu banii pe care îi are, își poate procura o bucată mai hrănitoare decât cel mai bogat om din Germania. Bea ceai de două ori pe zi și tot îi rămân suficienți bani încât să își permită să bea un pahar de bere neagră la prânz și coniac seara.”⁵

Desigur, muncitorii din industria bumbacului rămași fără slujbe se văzuseră nevoiți să se bazeze pe Legea Săracilor și pe cantinele pentru săraci pentru a „nu muri efectiv de foame“, iar recent publicatul *Raport asupra condițiilor sanitare ale clasei muncitoare din Marea Britanie*, al lui Edwin Chadwick, arăta că durata medie de viață a bărbaților din Manchester era de șaptesprezece ani, de două ori mai scăzută decât cea înregistrată în satele vecine, și că unul din doi copii nu supraviețuia vârstei de cinci ani. Descrierile pitorești ale lui Chadwick, cu străzi care funcționau pe post de canalizare, cu cocioabe pline de mucegai, mâncare putredă și beții dezlănțuite, demonstrau că muncitorii britanici au motive serioase de indignare.⁶

Însă în timp ce Carlyle, singurul englez pe care îl admira Engels, avertiza asupra unei răscoale a clasei muncitoare, Engels observa că majoritatea englezilor din clasa de mijloc considerau puțin probabilă o astfel de posibilitate și priveau viitorul cu „un calm și o încredere remarcabile“⁷.

Odată stabilit în noul său cămin, Engels va tranșa conflictul dintre așteptările familiei și ambițiile sale revoluționare într-un mod tipic victorian. Trăia o viață dublă. La birou și când se afla în compania celorlalți capitaliști, atitudinea lui amintea de „vioiul, bine-dispusul, plăcutul“ Frank Cheeryble, „nepotul de la firmă“ din romanul *Nicholas Nickleby* al lui Dickens, care „venise aici pentru a se ocupa de afacere“, după ce „timp de patru ani o administrase în Germania“⁸. Asemenea tânărului și atrăgătorului om de afaceri din roman, Engels avea o vestimentație impecabilă, era membru al mai multor cluburi, organiza dineuri reușite și avea propriul cal, putând astfel lua parte la vânătorile de vulpi de pe moșiile prietenilor săi. În cealaltă viață a sa, cea „adevărată“, „renunța la întâlnirile mondene și la dineuri, la vinul de Porto și la șampanie“ în favoarea unei a doua ocupații, căreia i se dedica noaptea: aceea de jurnalist de investigație și organizator cartist.⁹ Inspirat de expozeurile reformatorilor englezi și, adeseori, însoțit de muncitoarea irlandeză analfabetă cu care avea o legătură amoroasă, Engels își petrecea timpul liber familiarizându-se cu Manchesterul până la a-l cunoaște „la fel de îndeaproape ca pe orașul meu natal“, strângând materiale pentru eseurile și articolele epatante pe care le trimitea la diverse ziare radicale.

Cele 21 de luni petrecute în Anglia, ca stagiar în administrație, l-au ajutat să se inițieze în științele economice. În timp ce intelectualii germani erau obsedați de religie, englezii păreau să transforme orice subiect politic sau cultural într-o problemă de economie. Așa stăteau lucrurile mai ales în Manchester, o fortăreață a economiei politice engleze, a Partidului Liberal și a *Ligii împotriva Legii Porumbului*. Pentru Engels, orașul reprezenta relațiile dintre Revoluția Industrială, activismul clasei muncitoare și doctrina *laissez-faire*. Aici „mi-a devenit evident faptul că factorii economici, până acum ignorați sau, în cel mai bun caz, subestimați de istorici, joacă un rol decisiv în dezvoltarea lumii moderne“, avea să își amintească el mai târziu.¹⁰

În pofida faptului că nu avea studii universitare și, mai ales, nu era familiarizat cu lucrările lui Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo și ale altor economiști politici britanici, Engels era totuși convins că economia britanică se află într-un mare impas. Într-unul dintre ultimele eseuri pe care le-a scris înainte de a pleca din Anglia a schițat în grabă principiile unei doctrine alternative. Eforturile sale de novice au fost intitulate cu modestie *Schița unei critici a economiei politice*.¹¹

De cealaltă parte a Canalului Mânecii, în St. Germain-en-Laye, cea mai bogată suburbie a Parisului, Karl Marx cerceta asiduu istorii ale Revoluției Franceze. Când a primit prin poștă acest ultim text al lui Engels, s-a întors brusc în prezent, entuziasmat de „genialul proiect de critică a categoriilor economice” al corespondentului său.¹²

Marx era, la rândul său, fiul risipitor al unui tată burghez. Totodată, era un intelectual care se simțea prins într-o epocă a filistinismului. Avea, asemenea lui Engels, sentimentul superiorității intelectuale și culturale germane, admira tot ce era franțuzesc și detesta bogăția și puterea Marii Britanii. Însă din multe puncte de vedere era opusul lui Engels. Mândru, impetuos, serios și educat, Marx nu avea nimic din volubilitatea, adaptabilitatea sau bonomia voioasă a celuilalt. Cu doar doi ani și jumătate mai în vârstă, Marx nu doar că era însurat și avea deja o fetiță, dar era și doctor în filosofie, insistând ca acest titlul să fie folosit ori de câte ori i se adresa cineva. Scund, cu o constituție puternică, un mic napoleon, avea un păr negru ca tăciunile care îi acoperea obrazii, mâinile, îi ieșea din nas și din urechi. „Ochii îi ardeau cu inteligență și cu o răutate vie” și, după cum își amintea asistentul său de la *Rhenische Zeitung*, fraza favorită cu care îi plăcea să deschidă o conversație era „Te voi spulbera”¹³. Unul dintre biografii săi, Isaiah Berlin, vorbea despre „încrederea lui Marx în sine și în propriile puteri” ca reprezentând „cea mai remarcabilă însușire a sa”¹⁴.

În timp ce Engels se dovedea pragmatic și eficient, Marx era, după cum sublinia George Bernard Shaw, „lipsit de experiență administrativă” și de orice „contact de afaceri cu vreo ființă umană în viață”¹⁵. Era, fără nicio îndoială, genial și erudit, însă nu avea o disciplină a muncii, spre deosebire de Engels. Acesta era gata la orice oră să își suflece mânecile și să se apuce de scris, pe când Marx era mai probabil să se afle într-o cafea, bând vin și discutând în contradictoriu cu aristocrați ruși, poeți germani și socialiști francezi. Unul dintre susținătorii lui spunea: „Citește mult. Muncește cu o intensitate extraordinară. (...) Nu termină niciodată nimic. Întrerupe de fiecare dată orice muncă de cercetare pentru a se arunca într-un nou ocean de cărți. (...) Este mai iritabil și mai violent ca niciodată, mai ales atunci când propria muncă îl îmbolnăvește și nu mai poate să doarmă câte trei sau patru nopți la rând.”¹⁶

Nereușind să obțină un post academic la o universitate din Germania și nemai-fiind sprijinit financiar de familia lui, care se descurca greu, Marx s-a văzut nevoit să se îndrepte spre jurnalism.¹⁷ După doar șase luni de muncă la ziar, în Köln – unde

Capitolul VI

Ultimele zile ale omenirii: Schumpeter la Viena

Ceasul socialismului nu a bătut încă.

Joseph Schumpeter, 1918¹

Chiar dacă Austria era o jalnică ruină, (...) existau suficiente resurse, credeam eu, cu care să putem începe reconstrucția.

Francis Oppenheimer,

Reprezentant al Trezoreriei Britanice, 1919²

La anunțarea armistițiului, în 11 noiembrie 1918, Londra a explodat într-un „infern al zgomotului“, conform expunerilor lui Webb. La Paris a avut loc o „sărbătoare nebună“ până în zori. Chiar și Berlinul s-a aflat „în culmea fericirii“, iar cetățenii săi erau încântați că au scăpat de război și de dinastia care i-a târât în el.³ Dintre cele patru mari capitale Europene, doar Viena a rămas în tăcere. O mulțime de culoare cenușie s-a adunat pe Ringstrasse, în fața clădirii Parlamentului. Câțiva soldați și-au dat jos vulturul imperial de pe uniforme și i-au forțat pe ceilalți să facă la fel. La aproximativ un kilometru distanță, în Berggasse, Sigmund Freud se afla în biroul său și își însemna în jurnal: „Sfârșitul războiului.“ În mod semnificativ, a evitat cuvântul „pace“. ⁴ Dezintegrarea imperiului multinațional austro-ungar era deja un fapt de mai multe săptămâni. Oraș cu o populație la fel de mare ca aceea a Berlinului, Viena devenise dintr-odată capitala unei „republici mutilate și secătuite“ de 6 milioane de locuitori, o zecime din dimensiunea fostului imperiu. După o sesiune finală a Parlamentului imperial, în timpul căreia legislatorii au aruncat călimări cu cerneală și serviete spre capul vorbitorilor, Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia s-au retras, luând cu ele multe teritorii germanofone. Drept rezultat, frontierele estice și de nord ale Austriei se aflau acum în imediata apropiere a suburbiilor Vienei.⁵ Iar noii vecini ai Austriei încercau să pună stăpânire inclusiv pe aceste zone, amenințând constant cu invazia. Pe de altă parte,

Austria nu se afla în poziția de a se apăra sau de a lansa contraatacuri. În 12 noiembrie, după exilarea împăratului și a familiei sale și proclamarea oficială a noului guvern republican, armata austro-ungară, formată din 4 milioane de oameni, a fost dizolvată complet. În intervalul dintre armistițiul oferit în noiembrie și semnarea acestuia, câteva zile mai târziu, sute de mii de soldați au fost închiși în lagărele de prizonieri de război din Italia. Majoritatea nu s-au putut întoarce acasă vreme de câțiva ani.

Furtuna revoluționară izbucnită în februarie 1918 ca urmare a războiului și a foametei la St. Petersburg se extindea acum spre Vest, către Budapesta, Berlin și Viena. Doi marxiști au dominat guvernul provizoriu al Austriei. Începând cu ianuarie 1918, majoritatea observatorilor considerau inevitabil un puci comunist. În prima săptămână de după Anul Nou, militanții de la uzinele Daimler-Benz au protestat împotriva deciziei de înjumătățire a rației de făină. O jumătate de milion de bărbați și de femei aleși anterior de către autoritățile imperiale pentru a lucra în fabrici de muniție și-au abandonat locurile de muncă. Circulau zvonuri legate de o răscoală iminentă în Ungaria și despre o revoluție în Germania.

Orașul se pregătea pentru întoarcerea trupelor austro-ungare învinse. În *Ultimele zile ale omenirii*, Karl Kraus, scriitor satiric, a avertizat că mulțimi înfuriate, înfometate și înarmate vor transforma Austria într-un câmp de luptă. „Războiul (...) va fi o joacă de copil în comparație cu pacea care nu se va instala.”⁶ Sute de mii de oameni, printre care tânărul Hayek, în vârstă de 19 ani, și-au abandonat unitățile de pe câmpia venețiană și s-au alăturat unui exod în masă, „cuprinși de foamete, dezorganizare și indisciplină”, îndreptându-se spre nord. Pe parcursul drumului, aceștia au oferit cai, mașini și artilerie în schimbul hranei și au prădat magazine ori le-au dat foc. La începutul lunii noiembrie, grupul a încercat să se strecoare prin unica ieșire din Italia, adică Trecătoarea Brenner, ținând spre Innsbruck. Soldații purtători de arme au confiscat trenuri. „Acoperișuri, platforme, amortizoare, scări ale vagoanelor, chiar și locomotivele mișunau de soldați”, povestea un corespondent. „Privit de la distanță, fiecare tren arăta ca un roi agitat de albine.”⁷ Sute de oameni au fost uciși când trenurile șuierau prin tuneluri sau pe sub poduri, iar corpurile lor au fost aruncate pe terasamentul căii ferate.

Hotărâți să evite distrugerea Austriei prin „anarhie sângeroasă”, funcționarii publici ai imperiului apus au încercat să mențină trenurile în mișcare. La un moment dat, conform expunerilor unui om de afaceri britanic, pe linia Trieste-Viena treceau între 70 000 și 100 000 de persoane la un interval de aproximativ de 20 de minute. Îngrijorați de perspectiva anarhiei și de preluarea controlului de către comuniști, birocrații au organizat depozite la periferia Vienei unde soldații să își predea armele înainte de a intra în oraș. În interiorul orașului, poliția continua să întocmească rapoarte. După un incident în care câțiva membri ai Gărzilor Roșii „au jefuit” depozite de hrană și armament, guvernul social democrat a recrutat în grabă muncitori rămași

fără locuri de muncă pentru a organiza o miliție a poporului. Grație acestor măsuri, precum și dorinței copleșitoare a soldaților maghiari, cehi și iugoslavi de a ajunge acasă cât mai curând posibil, Viena a rămas relativ calmă.

Soldații înțorși au găsit un oraș sub asediu. În cel mai burghez dintre orașele europene, hrana și combustibilul erau aproape imposibil de găsit. Din momentul în care a fost anunțată noua republică, produsele fabricate practic nu au mai părăsit Viena, iar transporturile navale de carne de vită, lapte, cartofi sau cărbune nu au mai ajuns. După scurtul asediu otoman din anul 1683, Viena nu mai fusese atât de izolată de lumea exterioară. Călătoriile la München, Zürich sau în apropierea Budapestei au devenit dificile, dacă nu chiar imposibile. Serviciile poștale funcționau sporadic. Expedierea telegramelor dura două sau trei săptămâni, în cazul în care era posibilă. Pachetele ajungeau fără conținut sau nu mai ajungeau deloc. „Nu-i hrăniți pe oficialii de la vamă sau pe muncitorii căilor ferate“, își avertiza Freud rudele din Anglia.⁸

Nu mai este nevoie să spunem că un oraș cu 2 milioane de locuitori este nevoit să își achiziționeze alimentele necesare din alte părți. Înainte de război, Viena și provinciile din Alpi se bazau pe importuri din zonele nevorbitoare de limbă germană ale Imperiului pentru aproape întregul necesar de cartofi, lapte și unt, pentru o treime din consumul de făină și două treimi din cel de carne.⁹ Însă Ungaria și-a suspendat exporturile spre Austria chiar din timpul războiului. În acel moment, alți noi vecini ai Austriei – în special Cehoslovacia și Iugoslavia – au impus blocade. După cum afirma un înalt comisar britanic, „comerțul a urmat timp de sute de ani anumite canale care au generat linii de comunicație adecvate. Aceste canale și linii au fost blocate brusc. (...) Drept consecință, unele districte au început să sufere de lipsa alimentelor, deși se învecinau cu regiuni cu surplus de alimente.“¹⁰ Austria avea de vânzare arme, sare, cherestea și produse manufacturiere din belșug. Cehoslovacia avea zahăr, cartofi, legume și cărbune, iar Ungaria și Iugoslavia – produse lactate. În pofida eforturilor guvernului provizoriu de a realiza acorduri comerciale cu noile state, politica naționalistă și neliniștea acestora din urmă privind posibilele neajunsuri au determinat păstrarea blocadei.

Și aceasta nu a fost tot. Aliații au anunțat că vor continua blocada Germaniei din timpul războiului până când Puterile Centrale aveau să semneze condițiile de pace propuse de Antanta victorioasă. Acest lucru însemna că singura țară care încă dorea să-i vândă alimente Austriei nu avea ce să exporte. Herbert Hoover, care venise în Europa într-o misiune de constatare ca trimis al guvernului american, spunea: „Negociatorii de pace au făcut aproape tot ce le-a stat în putință ca să o transforme într-o națiune fără hrană.“¹¹ Provinciile rurale austriece au demarat și ele o blocadă neoficială pentru Viena, înrăutățind drastic situația. Unele dintre acestea amenințau cu unirea cu Germania sau cu Elveția. În districtele cu ferme, războiul distrusese agricultura locală. Bărbații nu erau acasă pentru a cultiva pământurile.

Vitele, care reprezentau principala sursă de îngrășămintă, fuseseră sacrificate pentru a aproviziona armata, iar politica guvernului de forțare a fermierilor să-și vândă produsele alimentare la prețuri controlate a condus la o cultivare și mai redusă a solului și la reprofilarea pe creșterea animalelor. Întrucât lipsa alimentelor s-a agravat mai ales în ultimul an de război, districtele rurale au început să acționeze independent, aplicând interdicții asupra exportului local de alimente, emițând legi care interziceau turismul și organizând operațiuni de urmărire și de împiedicare a oricărei încercări de scoatere a alimentelor din respectivul district.

Noul guvern moștenise datorii de război împovărătoare și nici o rezervă de aur din care să cumpere alimente pentru cetățenii săi. Guvernele Ungariei și Cehoslovaciei capturaseră și ce mai rămăsese din aurul depozitat la Banca Centrală. Hoover a sosit la Paris la mijlocul lunii decembrie pentru a stabili un program de revigorare a comerțului alimentar și, dacă era necesar, pentru a livra ajutoare alimentare. A fost șocat de starea financiară a Austriei: „Cetățenii care achitau taxele pentru plătirea armatei și a birocrăției se retrăseseră. Statul – care plătea salariile armatei și ale muncitorilor feroviari – se afla în faliment.”¹² Lipsuri alimentare grave au apărut aproape imediat după începutul războiului. Chiar din 1915, cornurile pufoase din făină albă lăsaseră locul unor *Kriegsbrot* cenușii ca plumbul, iar săptămânile „fără carne” deveniseră obișnuite. Totul a ajuns un surrogat: nu numai că pâinea era făcută „din orice, numai din făină nu”, scria Stefan Zweig, jurnalist și romancier austriac, ci și „cafeaua era o fiertură din orz prăjit, berea, o apă gălbuie, iar ciocolata – nisip colorat”.¹³ Rechiziționările și eforturile de distribuire întreprinse de guvern au condus la comercializarea pe piața neagră a unei cantități din ce în ce mai mari din proviziile care mai existau. Astfel, în pofida încheierii ostilităților, rezervele orașului continuau să se diminueze. Ludwig von Mises, economistul de frunte al Austriei, își amintea că „în niciun moment pe durata celor nouă luni de armistițiu Viena nu a avut provizii de alimente pentru mai mult de opt sau nouă zile”¹⁴. Depozitele guvernului, singura sursă legală de alimente, aveau cantități absurd de mici de varză murată și „pâine de război” de dat gospodinelor care stăteau ore în șir la coadă. Rația de pâine era de șase uncii pe săptămână de persoană, mai puțin de o pătrime din consumul mediu dinainte de război. Rația de carne scăzuse la zece procente din nivelul de dinainte de război. Nu exista rație de lapte pentru copiii de peste un an. Un expert estima că numărul de calorii consumate zilnic scăzuse la puțin peste o mie, suficient doar pentru o supraviețuire de câteva săptămâni.

Oamenii de pe stradă erau palizi și apatici, în vreme ce copiii arătau cu trei ani mai mici decât ar fi trebuit. „Acum chiar ne autodevorăm”, îi scria Freud unui prieten. „Toți cei patru ani de război sunt o glumă față de gravitatea sumbră a acestor luni și, fără îndoială, și a următoarelor.”¹⁵ Franz Kafka, funcționar într-un birou de asigurări, a scris o nuvelă, *Un artist al foamei* (*Ein Hungerkünstler*), despre arta înfometării.

Tuberculoza devenise o obișnuință în cartierele clasei mijlocii, unde, teoretic, boala dispăruse înainte de război. Rata înmormântărilor, care înainte de război era de 40 până la 50 pe zi, va atinge cifra de 2 000 la începutul lui 1920. Felix Salten, critic de teatru și romancier austriac cunoscut mai ales pentru *Bambi* (1923), își amintea: „Când aud de lei, pantere, elefanți, girafe care mor de foame, agonizând în cuștile lor din grădinile zoologice, oamenii se înfioară. Câte ființe omenești zac în pat în ghearele morții și se târăsc spre sfârșitul amar, doar piele și os, stinși de suferință?”¹⁶

Orașul însuși începuse să se stingă. Populația prezenta simptomele clasice de malnutriție: lentoare, indiferență și pasivitate, alternând cu crize de manie. În pofida valurilor de soldați lăsați la vatră, de funcționari civili imperiali și de mii de refugiați evrei care fugeau de pogromurile din Est, populația orașului, care se înmulțise rapid în explozia de natalitate de la începutul anilor 1900, s-a redus cu câteva sute de mii. Asemenea unui corp privat de hrană care începe să își absoarbă propria musculatură, întreaga țară a început să trăiască din bunurile acumulate. La un moment dat, guvernul a anunțat că Austria e dispusă să își amanezeze „orice”: castele, palate, cabane și domenii de vânatoare, conacele dinastiei de Habsburg.¹⁷

Umilinta blocadei alimentare a fost accentuată de o „blocadă a frigului”. La o săptămână după armistițiu, nu exista cărbune pentru încălzirea apartamentelor, ci doar o provizie pentru gătit suficientă timp de o săptămână. Rația săptămânală consta într-un bec de apartament de 25 de wați, o lumânare și ceva mai mult de o cană de combustibil lichid. Chiar și pentru gospodăriile clasei de mijloc, baia și spălatul ru-felor deveniseră un lux inaccesibil. Școlile, care fuseseră deja închise din cauza epidemiei de gripă, anunțau acum *Kaltferien*, vacanțe forțate din cauza frigului. Magazinele trebuia să închidă la ora 4 după-amiaza. Cafenele erau nevoite să-și dea afară clienții înainte de ora 9. Oamenii își procurau lemne de foc sacrificând uși, curățând scoarță de copac sau tăind copaci din parcurile orașului. Suprafețe întregi din pădurea vieneză au fost defrișate. Stâlpii de telefon și copacii care mărginiseră elegantele bulevarde vieneze dispăruseră. La fel și crucile de lemn din cimitire. Un turist scria: „Întreaga viață a Vienei este bântuită de această lipsă de combustibil.”¹⁸

Conform relatărilor publicate în cotidianul social-democrat *Die Arbeiter-Zeitung*, apăruseră un număr exasperant de situații de tip Catch-22*: „Oamenii au nevoie de lemn fiindcă nu au cărbune, dar lemnul nu poate fi exportat deoarece nu există cărbune pentru locomotive.”¹⁹ Conform istoricului Charles Gulik, în Republica Austriacă lucrau 30% dintre muncitorii din fabricile fostului imperiu; mai rămăsese doar 20% din capacitatea energetică generată de aburi și doar 1% din resursele de cărbune. Nu mai existau combustibili nici pentru fabrici, nici pentru furnale, brutării,

* O situație paradoxală din care un individ nu poate scăpa din cauza unor reguli contradictorii. (N. red.)

uzine de cărămidă, var și ciment; centralele electrice au fost închise, oprind producția industrială, construcțiile și generarea energiei. Opt din cele 16 întreprinderi industriale vieneze, în care lucrau în total peste 1 000 de muncitori, au fost închise definitiv. În primul oraș din lume care a beneficiat de energie electrică, penele de curent au devenit un lucru obișnuit chiar și în ziua de Crăciun. Tramvaiul, depinzând de electricitate, a fost suspendat. Traficul feroviar a fost redus la trenurile de marfă care livrau mâncare. Pe de altă parte, deficitul de energie, scăderea producției de arme și demobilizarea continuau să mărească rata șomajului.

În ajunul Crăciunului din anul 1918, cu puțin înainte de miezul nopții, Thomas Cuninghame, reprezentantul oficial al Marii Britanii în fostul Imperiu Habsburgic, se plimba cu mașina pe Mariahilferstrasse, una dintre cele mai impunătoare străzi ale Vienei. „Nu vedeai nici țipenie de om, iar străzile erau slab luminate“, își nota acesta în jurnal. „Frumosul oraș vechi este acum *Die Tote Stadt**.“²⁰ În a doua zi de Crăciun, William Beveridge a fost asaltat la piață de gospodinele disperate care se „agitau în jurul nostru asemeni spiritelor din Hades, cerând de mâncare.“²¹ Una dintre cele mai puternice capitale europene părea să fi ajuns la marginea prăpastiei. Ultima ambiție a lui Joseph Schumpeter – aceea de a obține funcția de secretar al comerțului în ultimul guvern monarhic – a eșuat cu câteva săptămâni înainte de armistițiu. Din acel moment s-a retras la Graz, pregătindu-și fără vreo tragere de inimă cursurile pentru semestrul de primăvară. În condițiile în care primele alegeri naționale erau inevitabile, iar social-democrații și Partidul Social-Creștin, de dreapta, așteptau să formeze o coaliție guvernamentală, Schumpeter a început să tatoneze, printre adepții orientării politice de stânga, posibilitatea de a fi desemnat ministru al finanțelor. Liberal, adept al lui Burke și susținător al maximei libertăți individuale și al minimei intervenții guvernamentale, Schumpeter se afla în relații bune cu socialiștii. Cei doi social-democrați aflați temporar la conducerea țării erau vechii săi prieteni de la universitate. Otto Bauer, evreu din clasa de mijloc cu simpatii pangermanice, era liderul partidului și ministru interimar de externe. Karl Renner, direct și impunător, al optsprezecelea copil al unui țăran din Moravia, era cancelar. Cu toate că ambii erau marxiști, convingerile lor politice aveau mai multe în comun cu fabianismul decât cu bolșevismul. Însă funcția așteptată de Schumpeter a fost acordată altcuiva.

La începutul anului următor s-a ivit o nouă oportunitate politică. Un alt prieten din perioada studenției, un socialist de origine germană care urma să obțină funcția de prim-ministru al finanțelor în Republica de la Weimar, i-a scris din Berlin, făcându-i o propunere interesantă. Dorea să se alăture unui grup de socialiști luminați, înființat în decembrie, cu misiunea de a consilia noul guvern german în legătură cu trecerea la socialism, mai ales în legătură cu problema naționalizării industriei cărbunelui?

* „Orașul Mort“, germ. în original. (N. tr.)